

Hetitsčina kot učni predmet pri študiju indoevropskega primerjalnega jezikoslovja

Metka Furlan

*Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša
Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za primerjalno in splošno jezikoslovje*

Prispevek najprej predstavlja hetitsčino, v širših krogih Slovenije manj znan star indoevropski jezik, ki se uvršča v anatolsko skupino indoevropske jezikovne družine, nato pa se osredotoči na predstavitev hetitsčine kot predmeta raziskovanja slovenskih raziskovalcev in kot aktualnega učnega predmeta na Oddelku za primerjalno in splošno jezikoslovje FF UL, ki je bil kot samostojen predmet po zaslugi profesorja Bojana Čopa uveden sredi šestdesetih let prejšnjega stoletja.

Ključne besede: hetitsčina, klinopisni jezik, anatolski jeziki, indoevropsko primerjalno jezikoslovje, Oddelek za primerjalno in splošno jezikoslovje

The contribution has a dual purpose, seeking first to familiarise the wider (Slovenian) readership with the notion of Hittite, the best known representative of the Anatolian branch of the Indo-European language family, while it also makes sure to promote the enduring research and teaching tradition of specifically Slovenian participation in the field, established in the mid-1960s at the Department of Comparative and General Linguistics (Faculty of Arts, University of Ljubljana) by Bojan Čop, who, in a crucial move, granted Hittite the status of an independent object of academic study.

Keywords: Hittite, cuneiform languages, Anatolian languages, Indo-European comparative linguistics, Department of Comparative and General Linguistics

1 Hetitsčina, v širših krogih manj znan klinopisni jezik drugega tisočletja pred našim štetjem

Ko je letos v počastitev 100. obletnice ljubljanske univerze v Ljubljani med 4. in 7. junijem potekal kongres, letno delovno srečanje mednarodnega indoevropeističnega društva Indogermanische Gesellschaft z naslovom *vácámšī mišrá kṛṇavāmahai*:¹ 100 let indoevropskega primerjalnega jezikoslovja na Univerzi v Ljubljani, je med 75 prijavljenimi referati² kar 16 že v naslovu napovedovalo tematiko, ki se je neposredno dotikala hetitskega jezika ali katerega od njegovih bližnje sorodnih jezikov anatolske skupine kot dela indoevropske jezikovne družine, med predstavljenimi referati pa so bili bolj izjeme tisti, ki hetitskega ali drugega anatolskega gradiva pri argumentiranju interpretacij niso vsaj navedli. To dejstvo zgovorno ilustrira, kako aktualna in nepogrešljiva je pri študijah indoevropskega primerjalnega jezikoslovja dandanes hetitsčina s svojimi bližnjimi sestrskimi palajščino, klinopisno luvijščino, hieroglifno luvijščino, lidijščino, likijščino, karijščino, sidetščino in pizidijščino.

1.1 Od arheološkega odkritja do prepoznanja hetitsčine kot indoevropskega jezika leta 1917

Odkrivanje Hetitov in dokazovanje njihovih indoevropskih korenin sta v 19. stoletju sprožili najdbi na geografsko dveh različnih območjih, in sicer ena v osrčju Male Azije, druga pa v egipčanski El Amarni okoli 300 km južno od Kaira, ki je bila kratkotrajna rezidenca Amenofisa IV. (1365–1348 pr. n. št.). Na obsežne razvaline blizu turške vasi Boğazköy³ je leta 1834 opozoril francoski arheolog Charles Felix-Marie Texier, Francoz Ernest Chantre pa je na tem najdišču med letoma 1893 in 1894 našel prve glinene tablice, popisane s klinopisno pisavo, ki so jo sicer znali prebrati,⁴ a ker jezika niso poznali, zapisanega niso razumeli. Ko je bil leta 1887 v El Amarni odkrit arhiv faraona Amenofisa IV., sta bili med klinopisno diplomatsko korespondenco najdeni tudi dve pismi v takrat še neznanem jeziku. Odkritje državnega arhiva v prestolnici hetitske države

1 V prevodu iz stare indijščine: Izmenjajmo si besede!

2 V to število niso vključeni referati, ki so bili v okviru kongresa Indogermanische Gesellschaft prijavljeni kot del priključenega 12. zasedanja International Workshop on Balto-Slavic Accentology.

3 Turško ime vasi *Boğazköy* (iz *boğaz* 'soteska, tesen' + *köy* 'vas') je bilo kasneje uradno spremenjeno v *Boğazkale* (iz *boğaz* 'soteska, tesen' + *kale* 'trdnjava, utrdba'), a se ni prijelo.

4 Klinopis je leta 1802 na podlagi trijezičnega babilonsko-elamitsko-staroperzijskega napisa v Behistanu dešifiral Nemeč Georg Friedrich Grotefend (1775–1853).

Hatuši (hetitsko *Hattuša-*) v neposredni bližini sodobne turške vasi Boğazköy sega že v 20. stoletje, ko je leta 1905 Hugo Winkler ugotovil, da je arheološko najdišče, na katerega je leta 1834 opozoril Texier, pravzaprav nekdanja hetitska prestolnica Hatuša. V nadaljnjih nekaj letih je skupaj s Theodorjem Makridijem in Ottom Puchsteinom odkril okoli 10.000 kosov glinenih tablic. Danes jih je na razpolago več kot 30.000.

Čeprav je Norvežan Jørgen Alexander Knudtzon v sodelovanju z indoevropeistoma Sophusom Buggejem in Alfom Torpom že leta 1902 z monografijo *Die zwei Arzawa-Briefe, die ältesten Urkunden in indogermanischer Sprache*⁵ dokazoval, da je jezik obeh elamarnskih pisem indoevropski, je strokovna, predvsem indoevropeistična javnost dejstvo, da sta obe elamarnski pismi in večina glinenih tablic najdenih v hatuškem državnem arhivu popisani v istem jeziku indoevropskega izvora, sprejela šele, ko je Čeh Bedřich Hrozný sprva leta 1915 v članku *Die Lösung des hethitischen Problems*,⁶ dve leti kasneje pa z monografijo *Die Sprache der Hethiter, ihr Bau und ihre Zugehörigkeit zum indogermanischen Sprachstamm. Ein Entzifferungsversuch*⁷ (1917) dokazoval isto kot pred njim Knudtzon s sodelavcema.

Danes se leto 1917 (ali pa tudi 1915) zato šteje za rojstno letnico hetitologije, ki pa kljub mladosti ni nič manj kompleksna veda, kot so slavistika, germanistika, romanistika itd. Termin ne združuje le številnih specializiranih področij⁸ obravnave hetitskega jezika in kulture indoevropskega ljudstva v Mali Aziji s kontinuirano pisno tradicijo v času obstoja Hetitske države med 17. in 13. stoletjem pred našim štetjem, ampak tudi jezik in kulturo drugih narodov indoevropskega izvora na tem področju, ki so združeni v samostojno anatolsko skupino indoevropskih jezikov. Jezikovna skupina je ime dobila po zemljepisnem imenu Anatolija,⁹ vanjo pa so ob hetitsčini vključene tudi klinopisna luvijščina (16.–13. st. pr. n. št.), hieroglifna luvijščina (15.–8. st. pr. n. št.), palajščina (16.–15. st. pr. n. št.), lidijščina (7.–4. st. pr. n. št.), likijščina z arhaično varianto milijščino, tj. likijščino B (5.–4. st. pr. n. št.),

5 V prevodu Dve arcavski pismi, najstarejša dokumenta v indoevropskem jeziku.

6 V prevodu Rešitev hetitskega problema.

7 V prevodu Jezik Hetitov, njegova zgradba in njegova pripadnost indoevropski jezikovni družini: Poskus dešifriranja.

8 Npr. hetitska filologija, hetitska kultura, hetitska arheologija, hetitsčina diahrono, hetitsčina sinhrono itd.

9 Ime s turškim ustreznikom *Anadolu* je grškega izvora in v etimološkem smislu pomeni 'dežela vzhajajočega sonca'.

karijščina (4.–3. st. pr. n. št.), pizidijščina (2.–3. st. n. št.) in sidetščina (3. st. pr. n. št.). Osrednje mesto v vedi vendarle zavzema preučevanje Hetitov in hetitščine, ker je hetitskega gradiva v primerjavi z drugimi omenjenimi jeziki neprimerno več znanega.

1.2 Relevantnost hetitščine in njenih bližnjih sorodnih jezikov pri preučevanju drugih indoevropskih jezikov in indoevropskega prajezika

Na koncu 19. stoletja in še nekaj časa v 20. stoletju indoevropske strokovne javnosti ni močno presenetilo le spoznanje, da je že v 2. tisočletju pred našim štetjem na maloazijskem območju obstajalo več jezikov indoevropskega izvora in da primat najstarejšega potrjenega indoevropskega jezika pripada prav hetitščini, ampak so raziskave, ki so kmalu in v vedno večjem številu sledile Hroznýjevi monografiji, njihova vehementnost pa še do dandanes ni pojenjala, pokazale, da so anatolski jeziki s hetitščino na čelu v primerjavi z drugimi znanimi starimi indoevropskimi jeziki, kot so stara indijsščina, stara grščina in latinščina, v slovničnem in leksikalnem sestavu zelo različni. Izredno velik odmev v indoevropistični stroki in zato še večje zanimanje za hetitščino s sestrskimi jeziki je leta 1927 sprožil Jerzy Kuryłowicz, ko je dokazal, da so od Ferdinanda de Saussurja le strukturalno, tj. teoretično predpostavljene praindoevropski fonemi, danes znani kot laringali, ki so v neanatolskih indoevropskih jezikih prepoznavni le posredno, v hetitščini ohranjeni v svoji prvotni soglasniški funkciji. Hetitski samostalnik *ḫuḫḫa-* pomeni enako kot latinski *avus* 'ded' in z enakopomenskim klinopisnoluvijjskim *ḫūḫa-* in likijskim *xuḡa-* odraža star indoevropski sorodstveni termin z osnovo $*H_2euH_2-$,¹⁰ ki je vsebovala dva laringala.

Ob arhaični potezi ohranjanja enega od praindoevropskih laringalov v še vidni soglasniški funkciji imajo anatolski jeziki binarni sistem slovničnega spola, pri čemer splošni spol ustreza moškemu in ženskemu slovničnemu spolu drugod, srednji spol pa je prekriven s srednjim spolom, nimajo dvojine. Heteroklitični samostalniki, ki jih v drugih indoevropskih jezikih lahko prepoznavamo le kot jezikovne relikte, so v hetitščini še oblikotvorno živi, med njimi pa je več skupin tudi besedotvorno živih. Nasprotno pa ima v primerjavi s klasičnimi indoevropskimi jeziki izredno preprost sistem slovničnih časov, saj ima samo dva nesestavljena časa, sedanjik in

10 Ta samostalnik se kot izpeljanka ohranja v praslovanski sorodstveni oznaki **uǐb* 'stric (po materini strani)', ki je v slovenščini brez izpeljave znana le v rezijanskem narečju, kot izpeljanka *ujec* pa je v drugih narečjih dobro potrjena.

preteklik, med nakloni le povednega in velelnega, toda glagoli se spregajo po dveh spregatvenih vzorcih, kar predstavlja med neanatolskimi indoevropskimi jeziki unikum, npr. *ēš-mi* 'sem', toda *da-ḥhi* 'vzamem'.

Drugačnost hetitščine in anatolskih jezikov na splošno ter sama starost anatolskega gradiva sta v indoeuropeistiki sprožila vrsto vprašanj, temeljna pa so: Ali sta bila datacija in sistem indoevropskega prajezika, kakršen je bil pred odkritjem indoevropskosti hetitščine rekonstruiran predvsem na podlagi stare indijščine in grščine, potrebna revizije, če imamo že v prvi polovici drugega tisočletja dokumentiran jezik, ki se od rekonstruiranega prajezičnega precej razlikuje, saj ima izredno preprost slovnični sistem na eni strani in izredno arhaične poteze na drugi? Ali preprostost slovnične strukture ob arhaizmih kaže, da se je tisti del Indoevropejcev, iz katerih se je kasneje izoblikovala anatolska skupina, odcepil od indoevropskega prajezika, ko nekatere slovnične kategorije (npr. triadni sistem spola, četverni naklonski sistem, opozicija aorist/imperfekt : prezent ipd.) še niso bile izoblikovane? Ali je preprostost slovnične strukture ob arhaizmih znak, da je anatolska veja podedovani prajezični sistem poenostavila?

2 Hetitščina in njej bližnje sorodni jeziki kot predmet raziskovanja slovenskih raziskovalcev

Fran Ramovš (1890–1952) je bil po sili razmer prvi predavatelj primerjalnega jezikoslovja na novoustanovljeni ljubljanski univerzi, z letnim semestrom 1922. pa ga je nasledil mladi Karel Oštir (1888–1973), ki je med slovenskimi strokovnjaki prvi v svoje razprave vključil tudi jezik Hetitov, Lidijcev, Likijcev in Karijcev (Oštir 1919: 62), a jih žal še ni uvrstil med indoevropske, ampak v obširno substratno alarodsko jezikovno skupino.

Kot raziskovalec pravne zgodovine in profesor na pravni fakulteti se je Viktor Korošec (1899–1985) že v svojem zgodnjem obdobju začel posvečati staroorientalskim klinopisnim spomenikom pravne vsebine in zato ob sumerščini in akadščini tudi hetitščini ter na tem področju dosegel izredne mednarodno priznane uspehe s številnimi deli; med njimi naj bosta izpostavljeni Hethitische Staatsverträge: Ein Beitrag zu ihrer juristischen Wertung¹¹ (1931) in Keilschriftrecht¹² (1964).

11 V prevodu Hetitske državne pogodbe: prispevek k njihovemu pravnemu ovrednotenju.

12 V prevodu Klinopisno pravo.

Ko je bil dolgoletni profesor indoevropskega primerjalnega jezikoslovja na ljubljanski Filozofski fakulteti Karel Oštir jeseni leta 1959 nenadoma upokojen, ga je nasledil njegov dotedanji asistent Bojan Čop (1923–1994), ki je ostal predavatelj na istem oddelku do upokojitve leta 1990. Verjetno je prav Viktor Korošec »kriv«, da se je raziskovanja hetitskega jezika in kasneje tudi klinopisne luvijščine oprijel Bojan Čop in na področju diahronne obravnave hetitskega jezika tako kot Viktor Korošec na področju pravne zgodovine požel svetovno slavo, po njem pa je od leta 1994 dalje poimenovan tudi Čopov zakon, pravopisno-glasoslovni zakon, ki pojasnjuje pojavnost praindоеvropskih zaporedij *-*éC*- v klinopisnoluvijških zapisih.¹³

Bojan Čop je kot dolgoletni predstojnik skrbno načrtoval vsebinski razvoj Oddelka za primerjalno jezikoslovje in orientalistiko (danes Oddelek za primerjalno in splošno jezikoslovje) in v zvezi s tem predvideval, da bo po dokončanem doktorskem študiju področje hetitoloških raziskav ob sumerskih in akademskih študijah nadaljeval Silvin Košak, a se Čopov načrt ni uresničil, ker je Silvin Košak leta 1975 po opravljenem doktoratu odšel v tujino in tam na področju hetitologije dosegel lep uspeh, najbolj pa je znan po izvedbi večletnega projekta Konkordanz der Keilschrifttafeln¹⁴ (1992–1999), ki je dostopen tako v knjižni obliki kot na spletu.

Hetitski oziroma anatolski problematiki s področja indoevropskega primerjalnega jezikoslovja in etimologije se v prispevkih posveča Metka Furlan. Tematike s področja hetitske opisne slovnice in hetitsčino v luči teorije diskurza obravnava Marina Zorman. Marko Snoj je objavil prispevek o vprašanju odrazov praindоеvropskega samoglasnika **e* v klinopisni luvijščini.

3 **Hetitsčina kot predmet pri študiju indoevropskega primerjalnega jezikoslovja**

Promotor uvedbe študija hetitsčine na ljubljanski univerzi je bil nedvomno Viktor Korošec, ki ga je k usvajanju hetitsčine pripeljalo raziskovanje staroorientalskih klinopisnih besedil pravne vsebine. Iz dostopnih virov pa ni bilo mogoče zanesljivo ugotoviti, kdaj in na kateri fakulteti, pravni ali filozofski, je študentom začel predavati hetitsčino, precej verjetno pa je, da sprva ni bila samostojen predmet, ampak je bila priključena študiju akademskega in sumerskega jezika. Čop je namreč leta 1977 zapisal, da je Korošec »v/ okviru Pravne fakultete /.../ dolga leta poučeval interesirane

13 Čop je o tem pravopisno-glasoslovnem pojavu pisal leta 1965 in 1970.

14 V prevodu Konkordanca klinopisnih besedil.

študente v branju klinopisnih tekstov, tako akadjskih kot hetitskih (1952–1971)« (Čop 1977: 30), v Enciklopediji Slovenije (5, 272) pa lahko preberemo, da je na Filozofski fakulteti med letoma 1951 in 1968 predaval akadski jezik in od 1957 hetitski jezik ter zgodovino starega Vzhoda med 1953 in 1982. Gotovo je, da je Čopa kot indoevropeista k učenju hetitščine uvedel prav Korošec, da je Čop klinopis vadil že okoli 1952. leta, ko je služil vojaški rok na vzhodu Srbije (Čop 1977: 33),¹⁵ in da ga je podrobnejši študij hetitščine spodbudil, da bi jo bilo zaradi strukturnih razlik v odnosu do drugih indoevropskih jezikov treba uvesti kot poseben predmet pri študiju indoevropskega primerjalnega jezikoslovja. To se je zgodilo v študijskem letu 1964/65, ko je hetitščina kot samostojen predmet z dvema tedenskima urama v prvem letniku sicer še kot del študijske usmeritve Stara orientalistika navedena v predmetniku Oddelka za primerjalno jezikoslovje in orientalistiko.¹⁶ Od tega študijskega leta dalje se hetitščina¹⁷ kot samostojen predmet praviloma pojavlja v vseh predmetnikih oddelka, deloma najavljena v obliki vaj ali predavanj ali obojega in praviloma v obsegu dveh ur tedensko. V študijskem letu 1970/71 je poučevanje hetitščine prevzel Silvin Košak, po njegovem odhodu v tujino leta 1975 pa ponovno prof. Čop. Po njegovi upokojitvi 1990 je predmet izvajala Marina Zorman, leta 1994 pa se ji je pridružila Metka Furlan. Od tedaj se poučevanje hetitščine kot obveznega predmeta na študijski smeri Indoevropsko primerjalno jezikoslovje Oddelka za primerjalno in splošno jezikoslovje izvaja tako, da Zormanova študente ob branju besedil seznanja s hetitsko opisno slovnico (sinhrona obravnava), medtem ko Furlanova predava historično slovnico hetitskega jezika, v katero so vključeni tudi posamezni elementi drugih anatolskih jezikov, predvsem klinopisne luvijščine, palajščine in likijščine, da bi se uzavestili položaj, povednost in pomen hetitščine in anatolske jezikovne skupine v odnosu do jezikov drugih skupin indoevropske družine (diahrona obravnava). Študentje se s hetitščino pri predmetih Hetitščina I in Hetitščina II seznanjajo v 2. in 3. letniku prve stopnje bolonjskega študija; 4 ure tedensko so v drugem letniku razdeljene na 2 uri sinhrono in 2 uri diahrono obravnave, v tretjem letniku sta 2 uri tedensko pri predmetu Hetitščina II namenjeni diahroni obravnavi, 2 uri pri predmetu Hetitski seminar pa sta posvečeni seznanjanju klinopisa, osnovam akadse slovnice in podrobnejši analizi hetitskih besedil.

15 V drugem letniku študija primerjalnega jezikoslovja sem po nenadnem Košakovem odhodu v tujino na učenje klinopisa tudi jaz s kolegi iz istega letnika hodila k prof. Korošču.

16 Seznam predavanj za študijsko leto 1964–1965: 31.

17 Včasih naslovljena tudi kot Hetitski teksti. Le v treh študijskih letih 1979/80, 1980/81 in 1981/82 je Čop študiju hetitskega jezika dodal še predmet Uvod v maloazijske jezike (1979/80, 1980/81) oziroma Uvod v maloazijske jezike zunaj hetitščine (1981/82).

3.1 Perspektiva

Hetitščina se kot samostojen in obvezen učni predmet na Oddelku za primerjalno in splošno jezikoslovje izvaja že 40 let, kar je v primerjavi z drugimi centri po svetu zavidanja vredna in zgledna tradicija, ki se je kljub močni turbulenci po Košakovem odhodu ohranila, a se tako kot vsa katedra za indoevropsko primerjalno jezikoslovje dandanes bori z močno kadrovsko podhranjenostjo; nemalo ur se zato izvaja »na pogon entuziazma«, ki pa ne more biti večer. Hetitščino izvajata sicer dve profesorici, a nobena ni domicilna na katedri za indoevropsko primerjalno jezikoslovje. Osrednja dejavnost Zormanove je splošnojezikoslovna, Furlanova pa je od leta 1994 katedri v pomoč, njena obremenitev močno presega uradno, saj je za poln delovni čas zaposlena drugod. Tako stanje naravnost kliče po podmladku, ki bi se lahko v celoti posvečal hetitološki in anatolski problematiki v raziskovalnem in pedagoškem smislu. Dosedanji mednarodno odmevni dosežki na področju slovenske hetitologije ne zavezujejo le pedagoških delavcev k podajanju čim bolj kakovostnega in aktualiziranega znanja, ampak tudi financerje, da podprejo to dejavnost na Filozofski fakulteti, če želijo, da bi se mednarodna konkurenčnost Univerze v Ljubljani povečevala, ne pa stagnirala ali celo nazadovala.

Literatura

- Čop, Bojan (1965). Sur une règle phonétique de la langue louvite. *Linguistica* 7. 99–123.
- Čop, Bojan (1970). Eine luwische orthographisch-phonetische Regel. *Indogermanische Forschungen* 75. 85–96.
- Čop, Bojan (1977). Oris slovenske orientalistike. *Orientalistika in neuvrščeni svet* 1. 29–33.
- Die zwei Arzawa-Briefe: Die ältesten Urkunden in indogermanischer Sprache.* Von J. A. Knudtzon mit Bemerkungen von Sophus Bugge und Alf Torp. Leipzig 1902: J. C. Hinrichs'sche Buchhandlung.
- Enciklopedija Slovenije* 5. Ljubljana 1991: Mladinska knjiga.
- Furlan, Metka (2005). *Hetitščina: Priročnik I/1.* Ljubljana.
- Hrozný, Friedrich (1915). Die Lösung des hethitischen Problems. *Mitteilungen des Deutschen Orientgesellschaft* 56. 17–50.
- Hrozný, Friedrich (1917). *Die Sprache der Hethiter: ihr Bau und ihre Zugehörigkeit zum indogermanischen Sprachstamm: Ein Entzifferungsversuch.* Leipzig: J. C. Hinrichs'sche Buchhandlung.

- Korošec, Viktor (1931). *Hethitische Staatsverträge: Ein Beitrag zu ihrer juristischen Wertung*. Leipzig: T. Weicher.
- Korošec, Viktor (1964). *Keilschriftrecht*. Leiden: E. J. Brill.
- Košak, Silvin (1992–1999). *Konkordanz der Keilschrifttafeln I–III*. Wiesbaden: O. Harrassowitz (<https://www.hethport.uni-wuerzburg.de/hetkonk/>).
- Kuryłowicz, Jerzy (1927). ə indoeuropéen et ḫ hittite. *Symbolae grammaticae in honorem Ioannis Rozwadowski I*. Cracovie. 95–104.
- Oštir, Karel (1919). *Uridg. langvokal. Intransitiv. Exkurs über griech. ἵππος (Beitrag zur alarodischen Sprachwissenschaft)*. Gradec (disertacija).
- Seznam predavanj za študijsko leto 1964–1965*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani.